

ФЕНОМЕН НЕВИЗНАЧЕНОСТІ У НОВІТНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ¹

Ільїнська Ніна Іллівна,

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології
та світової літератури
імені професора Олега Мішукова
Херсонського державного університету
lnina2006@gmail.com
orcid.org/0000-0001-5219-0860*

Закономірності літературного процесу здавна були й зараз залишаються одним із пріоритетних предметів науки про художнє письмо. Втім, у новітню добу, після стрімких змін як у самій літературі, так і в площині літературознавчої методології формуються нові парадигми сприйняття й осмислення цих закономірностей. Теза Ролана Барта про «смерть автора» лише вияскравила ту тенденцію до втрати міметичною поетикою домінуючих позицій у культурі й мистецтві, що фактично була запрограмована Фрідріхом Ніцше через знаменитий вислів про «смерть Бога». Відповідно в культурології загалом і в літературознавстві зокрема з'явилося багато таких концепцій, які підважували ідею лінійності культурного й літературного руху, спрямовуючи його в колоподібну повторюваність. Ближчі до нас у часі періоди літературної еволюції – модернізм, постмодернізм, постпостмодернізм – також певний час здавалися продовженням, а почасти й запереченням одне одного. Рецензована монографія Олександра Кеби і Вікторії Черноконь своєю назвою говорить нібито про лінійність літературної еволюції. Однак концепція роботи виявляється складнішою й орієнтує на цілісне сприйняття всієї новітньої літературної епохи, від кінця ХІХ до перших десятиліть ХХІ століття включно.

Вступна частина монографії містить всі необхідні в такому випадку елементи, що корелюють із чіткою структурою дослідження. У свою чергу ця структура підпорядкована меті роботи, що полягає у «виявленні ознак невизначеності у творах світової літератури новітньої доби (ХХ і ХХІ ст.), які належать до двох її основних художньо-естетичних систем – модернізму і постмодернізму, й встановлення специфічних подібностей та відмінностей невизначеності як в окремих творах, так і на рівні літературного процесу загалом» (с. 9).

У форматі попереднього застереження відразу торкнемося проблеми, яка майже завжди постає, коли дослідження охоплює великі періоди літературного буття: які твори обрати для аналізу й аргументування власної концепції? Яким чином виструнчити їх так, щоб витримати репрезентативність, типологічну подібність й водночас самотність та окремішність? У монографії до системного розгляду залучено значний масив творів – від Джозефа Конрада до Салмана Рушді, всього понад 20 романів. Дослідники зупиняються окремо на критеріях добору текстів, і вони (критерії) не викликають заперечень, однак, усе ж, на наш погляд, об'єкт дослідження міг би бути і ширшим, і більше орієнтованим на «світову літературу», тобто не лише на англійських авторів (у цьому сенсі Андре Жід і Кобо Абе в монографії виглядають як периферійні фігури). Однак, навіть дорікаючи авторам у недостатній обґрунтованості вибору конкретного матеріалу дослідження, маємо визнати, що кожен із розглянутих у монографії творів піддано глибокому поетико-стильовому розбору: виокремлено жанрово-стильові домінанти,

¹ Рецензія на монографію: Кеба О. В., Черноконь В. В. Поетика невизначеності: від модернізму до постмодернізму і далі : монографія / О. В. Кеба, В. В. Черноконь. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2024. 212 с.

виявлено особливості хронотопу, охарактеризовано засоби наративної організації тексту. При цьому в різних елементах поетики простежено їхню закоріненість на стратегіях невизначеності як головному предмету дослідницької уваги авторів. Отож, загалом не заперечуючи «представницької» функції саме цих творів, все ж уважаємо, що у відповідних частинах дослідження вони виглядають дещо автономізованими, тому на перспективу авторам можна побажати як поглиблення, так і розширення типологічних аналогій і паралелей.

Провідним дослідницьким концептом у монографії є невизначеність, що розглядається і як певна світоглядна категорія, і як стратегія авторського текстотворення, і як принцип поетики. Автори зосереджуються на теоретичному постулюванні даного феномену і способів його виявлення у літературному тексті на різних рівнях – наративному, композиційному, власне стильовому. Системних розвідок подібного спрямування вкрай мало як в українському, так і в зарубіжному літературознавчому дискурсі, що, безперечно, підтверджує актуальність такого дослідження. Крім того, важливим і продуктивним щодо евристичного фокусу студії є обраний авторами методологічний вектор, що формується головним чином на поєднанні наративного та рецептивного підходів до аналізу літературно-художнього тексту.

Монографія включає чотири розділи, кожний із яких послідовно розгортає й аргументовано доводить заявлену у Вступі концепцію про те, що невизначеність у новітню добу постала чи не найбільш показовим трендом оновлення літератури, її переходу від переважного відтворення «світу видимості» до втілення «світу сутностей» (с. 39).

У першому розділі – «Теоретико-методологічні аспекти дослідження категорії невизначеності» – обґрунтовується доцільність маніфестованих стратегій вивчення поетики невизначеності. Автори детально зупиняються на провідних концептах наратології, рецептивної естетики, деконструкції, аналізують релевантність щодо заявленого контексту ідей Р. Барта, У. Еко, Дж. Френка, Ш. Ріммона та ін. Логічним завершенням теоретико-методологічного огляду є пропонування дефініція літературної невизначеності: «це явище, коли автор свідомо організує текст так, що читач не може точно встановити обставини сюжету, сутність характеристик персонажів та їхніх стосунків, рівень достовірності розповіді, смисл окремих образів, зміст авторської позиції тощо» (с. 38). Це визначення доповнюється місткою характеристикою проявів невизначеності у літературному тексті: «Невизначеність може проявлятися або як **недомовленість**, орієнтована на читацьке домислювання, або як певного роду **приховування з** розрахунком на декодування шляхом вдумливого вчитування в текст і здійснення значної аналітичної роботи, або як навмисне **формування** взаємовиключних варіантів інтерпретації окремих елементів тексту чи його загального смислу» (там само).

Другий розділ – «Парадигма форм художньої невизначеності в модерністській літературі» – попри свій значний обсяг і структурну роздрібненість (2 підрозділи, 9 пунктів), видається концептуально зв'язним і цілісним. У першому підрозділі йдеться про художній досвід письменників, яких автори монографії називають передмодерністами. У структурі прози Г. Джеймса, Дж. Конрада, Андре Жіда виявлено виразні ознаки невизначеності: відмова від всевладдя автора-творця, наявність множинних точок зору, композиційна поліфонія, відсутність прямо висловлених оцінок, метатекстуальні «вторгнення» у сюжетний плин. У другому підрозділі ці та інші елементи поетики невизначеності (фрагментарність, асоціативна образність, наявність амбівалентної антропоніміки, імпліцитних кодів-сигналів) спостережено у творах Дж. Джойса, Ф. С. Фіцджеральда, Е. Гемінгвея, В. Фолкнера, Дж. Барнса.

У третьому розділі – «На межі модернізму і постмодернізму: ненадійний наратор у контексті стратегій метатекстуальності» – проаналізовано низку індивідуально-авторських моделей поетики невизначеності на черговому перехідному етапі розвитку літератури в середині ХХ ст. На матеріалі романів «Кінець роману» Грема Гріна, «Лоліта» Владіміра Набокова (англомовна версія), «Політ над гніздом зозулі» Кена Кізі, «Чуже обличчя» Кобо Абе продемонстровано

структурну функціональність таких елементів поетики, як нелінійний наратив, метатекстуальні рефлексії, потік свідомості, ускладнений відтворенням зміненого стану психіки або переживанням відчуття роздвоєності особистості.

Незаперечну наукову цінність становить і четвертий, завершальний, розділ монографії – «Постмодерністські варіанти поетики невизначеності». У ньому розглядаються твори авторів, максимально наближених до сучасності; відтак їх наукове осмислення перебуває на етапі дискусій і неоднозначних оцінок. Ключовою в цій частині роботи є теза про те, що постмодерністські художньо-естетичні пошуки в частині поетики невизначеності значною мірою або спираються на досвід модерністів, або є типологічно подібними до того, що спорадично апробувалося в попередні літературні епохи. Ця теза переконливо аргументується в процесі аналізу романів «Історія світу в 10½ розділах» і «Папуга Флобера» Джуліана Барнса, «Стріла часу» і «Нічний потяг» Мартіна Еміса, «В серці країни» і «Фо» Джона Максвелла Кутсі, «Маг» Джона Фаулза, «Не відпускай мене» Кадзуо Ішігуро, «Опівнічні діти» Салмана Рушді. Крім форм і засобів поетики невизначеності, виявлених в раніше проаналізованих творах, автори зосереджуються ще й на тих, що були актуалізовані постмодерністською парадигмою: наративна гра; химерне сполучення фікційного, квазідокументального, реалістичного й фентезійного; розробка асоціативно-символічної образності; створення симулякрової реальності тощо.

Автори монографії наполягають, що продуктивність художніх стратегій невизначеності в літературі доби постмодернізму проявляється найбільш виразно. Спираючись на атрибутивні описи постмодерністської парадигми, пропоновані різними літературознавцями (від І. Гасана до Л. Гатчен), О. Кеба і В. Чорноконь наголошують, що всі ці описи так чи інакше корелюють із категорією невизначеності, що й підтверджується ретельним розбором вище згаданих творів. Поетика невизначеності стає важливим чинником, що формує картину множинного світу, залучаючи до цього читача як суб'єкта творчого процесу. Не викликає заперечень і теза, згідно з якою сутнісною ознакою поетики невизначеності як у модерністських, так і в постмодерністських творах є ненадійна нарація. Як зазначають автори, «еволюція цієї форми свідчить на користь все більшого розширення спектру її можливостей. Ненадійна розповідь у новітній літературі скоріше є нормою, ніж винятком. У процесі літературного розвитку механізми «авторських підказок» все більше ускладнюються; за їх допомогою читач може виявити ненадійність наратора і сформулювати власне уявлення про те, як «усе було насправді», яке, зрозуміло, завжди залишатиметься суб'єктивним. Ненадійна розповідь актуалізує сумніви щодо розуміння природи людини і реальності, продукуючи в самому тексті елементи невизначеності» (с. 190).

Водночас, характеризуючи постмодерністську парадигму невизначеності, автори дещо відступають від заявленого завдання «виявити точки дотику та відштовхування письменників-модерністів й авторів постмодерністських творів на рівні стратегій створення художньої невизначеності» (с. 10), зупиняючись переважно на «точках дотику», натомість «точки відштовхування» фактично залишаються поза межами дослідження.

І все ж, попри певні зрозумілі хиби для типологічного дослідження такого значного за обсягом матеріалу, можемо констатувати, що внаслідок проведеного аналізу автори монографії доходять переконливого висновку щодо типологічних ознак поетики невизначеності в межах модерністської і постмодерністської художніх систем. Найбільш значущими з них проголошено такі: сюжетна нелінійність і незавершеність, наявність лакун у структурі образу персонажа, фрагментарність розповіді, «вільний» хронотоп, наративна поліфонія, змінна фокалізація, ненадійна нарація, недомовки і замовчування, мовна гра, умовно-символічна образність.

Як бачимо, добротна філологічна праця виводить дослідників на сутнісні історико-літературні і теоретико-методологічні узагальнення. Вони чітко викладені у Висновках

до монографії. Отже, маємо всі підстави стверджувати, що перед нами концептуально та структурно вивірене дослідження. Монографія «Поетика невизначеності: від модернізму до постмодернізму і далі» збагачує українське літературознавство важливим і змістовним дискурсом, що засвідчує сутнісні тенденції розвитку літератури новітньої доби і стимулює до подальших студій у цьому напрямку.

Рецензія надійшла до редакції 12.05.2025
The review was received 12 May 2025